

Blanka Hemelíková

KÁVOVÝ SVĚT POPELKY
BILIÁNOVÉ

*Věnováno slečně Zuzaně Kaplanové,
zakladatelce muzea Popelky Biliánové v Plzni*

Pravý význam spisovatelky Popelky Biliánové se skrývá pod nánošem nesprávných výkladů a legrací, jež se dosud nashromáždily. Příkladem může býti legrácka známého Vlastimila Rady: „Z kruhů radiofanouškovských se nám sděluje, že bude uspořádán koncert pro středoevropský rozhlas a jeho program bude sestaven dle vkusu a k naprosté spokojenosti velké většiny našeho radioposluchačstva. Číslo třetí: V. Neubauer: Cyklus písní: Sextánka. Životem vedla ji láska. Do panského stavu. V osadě mladých snů. Znáš onen malý domek u jezera? Diriguje Zahradník-Brodský, sólo na flíghornu fouká Popelka Biliánová.“¹

Přejdeme však nyní přímo k meritu věci – k významu Popelky Biliánové a k významu hospody v české literatuře. Jedno speciální místo s tajemstvím naše literatura má. Hospoda je speciální místo s tajemstvím, jež spočívá v tom, zda šenkýř ještě nalije či nenalije. Je to také významný iniciační prostor, jak naznačuje již Josef Kajetán Tyl v díle Mladý flétnista, starý harfeník aneb Seznámení v krčmě (jde o krčmu U Zlatého jelínka). Soudíme dále, že ženy se v hospodě vždy vyskytovaly málo, ty chladnokrevné se sem odvážily pouze v převleku harfenistky v doprovodu chudého dědouška atd.

Teprve Popelka Biliánová naplno pochopila, že hospoda má zůstat

¹ Národní osvobození 8, 29. 3. 1931, 88, s. 12, příloha.

„místem, respektovaným ženami jako mužské hájemství“. Se skromností sobě vlastní se jala naplňovat tuto myšlenku i v literatuře a důslednost ji přitom vedla až k romantické jednotě života a díla: se svou dívčí družinou, kterou za tím účelem založila, chodila místo po hospodách po hřbitovech. Z tohoto „myticko-historizujícího zájmu“ se potom vyvinul dívčí skauting, a tím se také odlišil od jednoduššího skautingu chlapeckého. Náležitě to ocenil Viktor Hánek – zřejmě vlastenec-abstinent – v nekrologu Popelky Biliánové: „Její dílo v tomto směru je více než záslužné /.../ co tisíc lidí bylo odvráceno od povrchních vycházek do pražských hostinců s pohledem na Prahu, a šli se dívat třeba sami na památná místa.“²

Popelka Biliánová se tedy stala významnou představitelkou ženské vývojové linie, která oproti dramatickým dějům hospodským (jako bylo například dopadení Jánošíka, nebo opíjení se paní hospodské) staví lyrickou paralelu, prostý měšťanský svět, kávový bu-doir-salon, bez hluku, cinkání sklenic a falešného zpěvu naivních ob-rozeneckých pivních písní v samorostlé pánské společnosti. Kdo by zde nepostřehl českou, žensky zjemnělou paralelu k anglickým pre-rafaelitům, estetickým hnutím devadesátých let, dandysmu, Oscaru Wildeovi a jejich „hledání krásy ve věku ošklivosti a brutality“! Dokladem duchovní spřízněnosti budiž referát v časopise *Ženský svět* o provedení Wildeovy hry *Bezvýznamná žena*. Referentce se insce-nace líbila: „Žlutý salon i vkusně zařízený měšťanský pokoj s pěkným rozestavením oken a obrazů budil nejpříznivější dojem.“³

Analyzujme tedy z tohoto zorného úhlu významný román Popelky Biliánové *Do panského stavu*, důsledně interpretovaný jako humoristický, avšak mající vážné významové poselství. To tvoří ryzí specialita Popelky Biliánové – ctnosti privátního života. To pěkně pochválil recenzent již u předchozího díla *Z našich zkazek* (1891): „Biliánová podává obrázky intimního života našich předků, života tak intimního, že, kdyby nešlo o naše předky, bychom museli mluvit o šosáctví.“⁴

² Venkov 36, 12. 3. 1941, 60, s. 4.

³ *Ženský svět* 18, 1914, 14, s. 23.

⁴ Astur, *Z našich zkazek*, Literární listy II, 1890-91, 13, 16. 6., s. 226.

Událostmi nijak zvlášť bohatý děj – přivykání matky Kráčmerky panskému stavu – je nitkou, kolem níž spřádá Popelka Biliánová domácí historii vaření a pití kávy. Autorka popisuje kávu s láskou, cítíme, že měla před očima skutečné hrnky kafe, které sama vypila. Pozornost vyvolávají nejdříve rozhovory o kávě. Ty mají důležitou roli charakterizační. Především u matky Kráčmerky ukazuje káva protikladnost povahy. Nejdříve kurážnost a amazonskou ochotu jít i do pralice, přičemž kávu drží před sebou jako štít. „A mordyjanské dílo, zrovna neumřu, ne a ne! A teď půjdu vařit kafe, abys věděl,“ vjela do matky Kráčmerky životní elektřina a milostivá paní se hnala do kuchyně bosa, v jedné spodánce a bez kazajky.“ (s. 107)⁵ Na druhém pólu je však neškodné a mírumilovné labužnictví: Matka Kráčmerka „podrahňovala si na „zlaté“ kávičce z obsažného hrnčku a oči jen labužnický pomhuřovala, inu – je to kafičko – jako med a madle.“ (4. díl, s. 27) Pro dějovou linii slouží tyto rozhovory jako „kouřová clona“.

Hrnek „liřák“, ve kterém se vaří káva, je stálou dekorací scény a spolutvoří couleur local. Matka Kráčmerka se s hrncem před stěhováním do Prahy osobně loučí: „Starému, do černa zavařenému hrnci od kávy mluvila do černé duše a domlouvala se s ním, kolik že té kávy v něm už navařila – to že by byl celý rybník.“ (s. 68)

Nejdůležitější složkou románové výstavby jsou postavy a káva v akci. Velkou roli v ději mají scény vaření. Vaření kávy je rituálem všedního dne, který oslabuje napětí i vrací z oblasti snů do reality. Ve smutném ránu před stěhováním do Prahy „se otec Kráčmera převlékl do čistého prádla /.../ vzal si sváteční klobouk, kapesník, /.../ sváteční boty, přistrojil se a usedl si za stůl bez řeči a beze slova. Kráčmerka vařila snídani a ve svém starém ‚lógráku‘ uvařila s kávou i trochu slziček“ (s. 73).

Z rituální role kávy plyne pro děj důležitá role časoprostorová. Pití kávy kouzelně přibližuje a zdůvěrňuje cizí prostředí, lesovnu, kde jsou Kráčmerovi na letním bytě a kde se nejdříve Kráčmerce nelíbí:

⁵ Zde i ve všech následujících příkladech citováno podle Popelky Biliánové, *Do panského stavu*, jazyková úprava R. Skálové, Ivo Železný, Praha 1992–1995.

„Milostivá paní Kráčmerka cítila, že ten měkounký ouvazeček výborné kávičky dvakrát se kolem ní ovinuje a přivazuje ji ke staré, v lesích zapadlé lesovně“ (s. 27) a „že jí nějak cestičku k outěku zalévá dobrá kávička“ (s. 28). Současně káva rozděluje den na pravidelné denní úseky a reprezentuje čas: „Ráno ještě seděla milostivá s hrnkem výborné kávy na zápraží v lesovně a večer sedí milostivá v Praze, ve svém domě a v kuchyni na truhlíku od uhlí, a zas drží hrnek kávičky v ruce“ (s. 267–268, 4. díl). Zde je jednotvárnost uklidňující jistotou. Jako rituální a lehce posvátný předmět pak slouží zrnková káva také jako dar – nejen obyčejný, ale i vzácný svatební. Dějovou zápletkou se stává rituál tehdy, když je nutno překonávat překážky ve vaření kávy – na což se vždy vynakládá největší energie, a vždy s úspěchem.

Scény pití kávy patří mezi skvostně vypracované dějové vrcholy. Káva je nápoj univerzální, a tak je vyzdvížena také jako nápoj oslavný. Pak se zvětšuje kvantita v přímé úměrnosti k míře radosti. Po výhře v loterii „Dobře bylo u Kráčmerů, matka zavařila dvakrát tolik kávy co jindy /.../ a libovali si všichni.“ (s. 16) Káva má základní podíl na vytváření až mystického pocitu domova, „rodinného krbu“ a pohody: „Stalo se – rodina se najedla, ale bylo nějak nedobře jejich žaludkům. Chyběla jim všem hlavní podstata jejich dosavadního života – káva.“ A pak „kávička zavoněla kuchyní“ a „Spokojenost a blaženství se rozlilo ve třech duších šťastných lidiček po milé kávičce, kterou vypili z památečných hrnků od starého rodinného devického krbu.“ (s. 92) Vše podmalovávající sentiment má také své vrcholy. Citová katarze z antické tragédie se zde objevuje v jiné modifikaci – káva sama navozuje blažené city a uvolnění po životních bouřích. Citujme scénu, kdy se paní Kráčmerka k smrti děsí ostudy se svým neumělým podpisem: „Milostpaní, tak to nemůže být! Vy musíte jít k nám do kuchyně! A vy, Anna, vařte kávu. A hodně dobrou,“ kázala slečna švadlí. /.../ Kávička byla uvařená, milostpaní domácí si sedla na truhlík od uhlí. /.../ Po čaromocné kávičce zapomněla paní Kráčmerka na nešťastný podpis.“ (s. 226) Pojetí „božského kávového nápoje“ se dále proměňuje a ústí do představy, která byla Popelce Biliánové určitě nejdražší: „Inu – ženská ‚meducina‘ na všemožné bolesti. /.../ Kávička jako dobrá mamička – zlatičká a sladičká.“ (s. 28, 4. díl).

Káva je tedy v české literatuře nápoj emblematický, vyznavačský, besední a ritualizující až mytizující. Přirozeně se stává i nápojem smrtícím, jak je vidno v Maryše. Nikdy bohužel není nápojem lásky. Tuto základní nemožnost potvrzuje poslední instance lidového mudrosloví – citujme jihočeskou píseň Sousedská. V první sloce zpívá dívka: „Hdepa si, muj drahyj kafemlyjnk, já by tě točila každú chvilku. Hdyž tě nemam, tak hned stůňu, hrneček vod lokru vylizuju.“ Ve druhé sloce zpívá hoch: „Hdepa si, muj mjilyj pjivní mázku, já by tě vobímal samú lásku. Hdyž tě nemam, smutně zdychám, holbjčku vod pjiva já jen lízám.“⁶

* * *

Srovnajme však literaturu českou a anglickou. V anglické próze ze začátku 19. století byla Biliánové tematicky i smyslem pro humor blízko Jane Austenové, autorka tzv. románu rodinného života, popisující vyšší střední vrstvy a nižší šlechtu 18. století a počátku 19. století.

Anglický svět má s českým společné i to, že rodinný i společenský život se odehrává v úzkém kruhu osob a že jeho důležitou součástí je také sezení a pití – a to v saloně, v němž se pije čaj. Besedním nápojem je tedy čaj, avšak ten u Austenové nevstupuje do mnoha různých významových souvislostí a zůstává toliko okrajovým motivem. Důraz je zde položen na zobrazení atmosféry prostředí. V tom se Austenová podobá Dickensovi a Thackerayovi – „mistrům líčení viktoriánského salonu“. Pozornost, hovory a obdiv dam i gentlemanů se u ní soustřeďují na salony při příležitostech návštěv, čajových dýchánek, plesů a koncertů. Lord Willoughby v románu Rozum a cit pojímá salon jako místo, kde ho potkalo štěstí a oddává se jeho chvále celým srdcem: „A tenhle drahý salón, kde jsme se seznámili a potom strávili tolik blažených chvil, byste degradovala na pouhý vchod a přitom je to pokoj pohodlnější a útulnější než nejprostornější a nejhonosnější sál na světě.“⁷

Někdy je reakce postavy na chválu salonu prostředkem výsměchu. Tak je tomu ve scéně návštěvy manželů Palmerových u lady Middle-

⁶ Jindřich Jindřich, Chodský zpěvník, IV., Kdyně 1926, s. 27.

⁷ Jane Austenová, Rozum a cit, Vyšehrad, Praha 1989, s. 60.

tonové, v níž Austenová vybavila pana Palmera anglicky ironickým humorem: Paní Palmerová „jen se usadila, už spustila hlasité chvalozpěvy na salón a veškeré zařízení. Tohle je ale rozkošný pokoj! Přímo okouzlující! (s. 84) /.../ „Když se lady Middletonová zvedla k odchodu, pan Palmer rovněž vstal. /.../ Snad jste si nezdříml, drahý? zasmála se jeho choť. Neodpověděl jí, znovu se rozhlédl kolem sebe a poznamenal, že ten salon je velmi nízký a že má křivý strop. Potom se uklonil a vzdálil se s ostatními.“ (s. 85)

Důležitou roli v rozhovorech v salónech má počasí. Je závazným a současně univerzálním konverzačním tématem, které upřímně zajímá všechny přítomné, proto je snadno zneužitelné ke spolehlivému odvedení pozornosti jinam. Jako prostředek nepřímé charakterizace slouží počasí tehdy, když se s ním hrdina duševně vyrovnává. Citujme z románu *Rozum a cit*: Pan Palmer se uklonil lehce dámám a „začal láteřit na počasí. Odporný nečas! prohlásil,“ ten dokáže člověku všechno a všechny znechutit! Když se rozprší, není pusto a prázdno jen venku, ale i v domě. Kdekdo mi pak jde na nervy. /.../ Sir John je stejně nemožný, jako to počasí! (s. 86) Není jistě příliš smělé tvrdit, že představou o „počasí jako stavu duše“ předjímá Austenová – i když jinak – známou představu z období „fin de siecle“ o „krajíně jako stavu duše“. Z mnoha dalších rovin vyberme na závěr počasí jako syžetový prvek. Špatné počasí se stává nesnází, jež musí být překonána, a tak je i zkouškou postav. Ironicky komentuje dění a nečas pan Woodhouse z románu *Emma* z roku 1815⁸: my všichni se „vydáváme dobrovolně, aniž můžeme co uvést na svou omluvu, navzdory hlasu přírody, který nám radí, /.../ abychom zůstali doma a chránili před nepohodou všechny své blízké – tady se vydáváme na cestu, abychom strávili pět nudných hodin v cizím stavení, kde neřekneme ani neuslyšíme nic, co bychom nebyli řekli nebo slyšeli včera a co by se nedalo říci nebo vyslechnout opět zítra.“

Blanka Hemelíková
Ústav pro českou literaturu AV ČR
Praha

⁸ Jane Austenová, *Emma*, Nakladatelství Svoboda, Praha 1982, s. 78.

Příloha

Návrh na reklamní text (rukopis z pozůstalosti Popelky Biliánové,
Literární archiv Památníku národního písemnictví):

K tomu abstrakce:

napisef žita, jehaj

flasy naqlasiji

se nad žavový

mlýncef; ž flai

vypan se žitnoí

žavse do mlýncef

Pa ap ef pře pa:

am jed akham, ja

~~žitná káva~~

mlýncef, a

napisef am:

Vytrav: žitnoí žavse.

(i sluj: byli ž abrak žom i ves ti

do reklamu uto of nameni - inser =

Text: žitno.)

Žitná káva, žitná káva,

klepe v mlýnku vesele -

žitná káva s kávy práva

zdravý závar namele.

Žitná káva, žitná káva,

bez jedu i námele -

žitná káva v láci zdráva

všude získá přátele.

Žitná káva, žitná káva,
klepe v mlýnku vesele -
žitná káva s kávy práva
zdravý závar namele.

Žitná káva, žitná káva,
bez jedu i námele
žitná káva v láci zdráva
všude získá přátele.